

Sağlık Bilimleri Üniversitesi Gülhane Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Dergisi

Osmanlı Devleti'nde Birinci Dünya Savaşı'nda Veteriner Hekimler

Mesut Güvenbaş

Özet

Birinci Dünya Savaşı, dönemin büyük güçlerini karşı karşıya getiren, siyasi, ekonomik ve sosyal düzeni derinden sarsan ve büyük yıkımlara sebep olan bir savaştır. Yapılan savaş çalışmalarında harekâta odaklanılırken, savaşı doğrudan etkileyen sağlık hizmetlerinin önemi yeterince aktarılamamaktadır. İnsan sağlığına ilişkin çalışmalar literatürde kısmen daha fazla yer alsa da veteriner hekimliği ile ilgili çalışmalar yok denecek kadar azdır. Veterinerlik tarihi çalışmalarına bakıldığında, harp tarihi yazımı açısından da konuya yeterince eğilinmediği eleştirisi yapılabilir.

Birinci Dünya Savaşı'nda hayvanlar gerek iaşe gerek nakliyat ve gerekse de süvarilerin kullanımında olduğu gibi savaşın doğrudan ve belki de en önemli öğelerinden birisi olmuştur. Hasta naklinden, silah ve cephanenin taşınmasına kadar önemli görevler üstlenen hayvanların sağlığını korumak veteriner hekimlerin görevi olmuştur. Hayvan sağlığının korunması cephedeki zaferin anahtarlarından birisidir. Salgın hastalıklar, hayvan türlerinin cepheye ve iklime göre çeşitliliği, hayvanların iaşe ve iskânında karşılaşılan zorluklar düşünüldüğünde veteriner hekimlerin önemi daha da dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada, Birinci Dünya Savaşı'nda veteriner hekimlerin önemi ve temin şekilleri arşiv belgeleri ile basılı kaynaklar aracılığıyla analiz edilecektir.

Makale Bilgisi

<https://doi.org/10.70350/FQNF2476>

Makale geçmişi

Geliş Tarihi: 11.03.2025

Kabul Ediliş Tarihi: 19.03.2025

Anahtar kelimeler:

Birinci Dünya Savaşı, Veteriner Hekimler, Baytarlık, Hayvan Hastalıkları, Salgın Hastalıklar, Hayvan Sağlığı.

İletişim:

Dr. Mesut GÜVENBAŞ

MSB Yönetim Hizmetleri

Genel Müdürlüğü Arşiv ve Askerî

Tarih Daire Başkanlığı

guvenbas@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-6555-3851

University of Health Sciences Gulhane Journal of Medical History and Medical Ethics

Veterinarians in the Ottoman Empire During the First World War

Mesut Güvenbaş

Abstract

World War I is a war that pitted the great powers of the period against each other, deeply shook the political, economic and social order and caused great destruction. While war studies focus on operations, the importance of health services directly affecting the war has not been sufficiently expressed. Although studies on human health are partly more prevalent in the literature, studies on veterinary medicine are almost non-existent. By scrutinizing the studies on veterinary history, it can be criticized that the subject has not been addressed sufficiently in terms of the writing of war history.

In World War I, animals were one of the most direct and perhaps most important elements of war, as they were used for food, transportation and even cavalry use. It was the duty of veterinarians to protect the health of animals, which undertook important tasks ranging from patient transportation to the transportation of weapons and ammunition. The protection of animal health was one of the keys to victory on the front. Considering epidemic diseases, the diversity of animal species according to the front and climate, and the difficulties encountered in the feeding and sheltering of animals, the importance of veterinarians becomes even more prominent.

In this study, the importance of veterinarians in World War I and their recruitment methods will be analyzed through archival documents and printed sources.

Article Info

<https://doi.org/10.70350/FQNF2476>

Article history:

Received: 11.03.2025

Accepted: 19.03.2025

Keywords: First World War, Veterinarians, Veterinary Medicine, Animal Diseases, Epidemic Diseases, Animal Health.

Correspondence Author:

Mesut GÜVENBAŞ PhD
MND General Directorate of
Administrative Services
Archives and Military
History Department
guvenbas@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-6555-3851

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, dönemin büyük güçlerini karşı karşıya getiren, siyasi, ekonomik ve sosyal düzeni derinden sarsan ve büyük yıkımlara sebep olan bir savaştır. Yapılan harp tarihi çalışmalarında genellikle harekâta odaklanılmakta ve sağlık hizmetleri üzerine fazla değinilmemektedir (1). Savaşı doğrudan etkileyen sağlık hizmetlerine ilişkin verilerin derinlemesine analiz edilmesi ve harekât ile örtüştürülmesi, yaşanan savaşların tüm yönleriyle değerlendirilmesine olanak sağlayacaktır. Hayvan sağlığı da savaşta en az insan sağlığı kadar önemli ve ihmale gelmeyecek bir konudur. Birinci Dünya Savaşı'nda veteriner hekimliğiyle ilgili çalışmalar da yok denecek kadar azdır.

Birinci Dünya Savaşı'nda besin değeri olmasının yanında hayvanlar; silah ve cephanenin taşınması, süvarilerin binek ihtiyacı olması, hasta ve yaralı nakli yapması, haberleşme aracı olması vb. sebepler ile cephenin en önemli öğelerinden birisidir. Önemli görevler üstlenen hayvanların sağlığını korumak da veteriner hekimlerin görevidir. Salgın hastalıklar, hayvan türlerinin cepheye ve iklime göre çeşitliliği, hayvanların iâşe ve iskânında karşılaşılan zorluklar düşünüldüğünde veteriner hekimlerin önemi daha da dikkati çekmektedir. Savaş boyunca yeni cephelerin açılması ve genişlemesiyle birlikte bu konu daha da önemli hâle gelmiştir.

Enver Paşa 11 Nisan 1916 tarihinde verdiği emir ile Çanakkale Muharebelerinden başlamak üzere harp tarihinin yazılmasını istemiş, bu emir askerî tarihi yazmakla görevli bugünkü MSB Arşiv ve Askerî Tarih Dairesi Başkanlığının da kuruluş emri olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesini müteakip Tarih-i Harp (Harp Tarihi) Şubesi muharebeleri yoğun bir şekilde yazmaya çalışmıştır. 29 Ekim 1919 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesinin 8'inci şubesi olan Tarih-i Harp Şubesi; Balkan ve Önceki Savaşlar Grupları, Birinci Dünya Savaşı Grupları, Arşiv Kısmı, Harp Tarihinde Sağlık Hizmetleri ve Harp Tarihinde Veteriner Hizmetleri kısımlarından oluşturulmuştur (2). Görüleceği üzere savaşın bitimini müteakip harp tarihinin yazımı konusunda veterinerlik hizmetlerine ayrı bir önem verilmiş, veterinerlik hizmetleri savaşa etki eden en önemli faktörlerden birisi olarak görülmüştür.

Bu araştırmada, basılı kaynaklarla birlikte literatürde eski adıyla ATASE Arşivi (MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi) olarak bilinen ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığına devredilen Birinci Dünya Savaşı Koleksiyonundan tespit edilen belgeler ve literatür ışığında, veteriner hekimlerin önemine değinilecek ve veteriner hekim ihtiyacının nasıl karşılanmaya çalışıldığı hakkında bilgi sunulacaktır.

Umûr-ı Baytariye Dairesinin (Veterinerlik İşleri Dairesi) Görevleri ve Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı'nda Umûr-ı Baytariye Dairesi, veteriner hekimlik faaliyetlerini planlayan kurumdu. 11 Temmuz 1911 tarihli Askerî Teşkilât-ı Sıhhiye-i Baytariye Nizâmnamesi'nin ikinci maddesi gereği Umûr-ı Sıhhiye-i Baytariye Müfettiş-i Umûmiliği 1911 yılında Umûr-ı Baytariye Dairesi Riyâsetine dönüştürülmüştü. 1911 yılından önce ordunun veterinerlik işleri Harbiye Nezaretinde Sıhhiye Riyâsetine bağlı bir komisyon vasıtasıyla yürütülmekteydi (3, 4).

Balkan Savaşları'nda verilen zayıf sonrası elde kalan yıpranmış hayvanlarla takviye edilen seferber ordular, Birinci Dünya Savaşı'na girmişti. Ordunun harekâtında nakliye işlerini yürüten, uzun yürüyüşlerle ve ağır yükler altında zayıflayan hayvanlarla ordunun hareket kabiliyeti neredeyse yarı yarıya düşmüştü. Atlar başta olmak üzere birçok hayvanın çoğaltılması ve ıslahı için çalışılsa da yeterli değildi. Süvari ve topçu için elverişli hayvan da çok azdı (5). Bu anlamda Umûr-ı Baytariye Dairesine ve veteriner hekimlere çok iş düşmekteydi.

Umûr-ı Baytariye Dairesinin görev ve faaliyetleri genel olarak aktarıldığında Birinci Dünya Savaşı'ndaki veteriner hekimliği hizmetlerinin ana başlıklarına özetle değinilmiş olacaktır. Umûr-ı Baytariye Dairesinin görevlerini belirleyecek bir talimat bulunmamaktadır. Ancak ilgili Dairenin Birinci Dünya Savaşı'ndaki görevlerini;

1. Seferi kadrolara göre orduların veteriner hekim ihtiyacını karşılamak,
2. Kolordu ve orduların ihtiyaçları doğrultusunda veterinerlik malzeme, teçhizat ve ilaçlarını tedarik ederek zamanında ihtiyaç sahibi makamlara ulaştırmak,
3. Orduda bulaşıcı hastalıklar dâhil, ortaya çıkabilecek her çeşit hastalığın tedavisini sağlamak, yayılmasını önlemek amacıyla gerekli fennî tesisleri kurmak, aşı ve serumların hazırlanması ile memleket hayvan hastanelerinin açılmasını teklif etmek ve planlamalar yapmak,

4. Orduda istihdam edilen her çeşit hayvanı teftiş etmek, hayvanların sıhhatlerini korumak ve uygun şartlarda barınmalarını sağlamak amacıyla gerekli yerlere emirler ve fennî talimatlar yayımlamak,
5. Kolordu ve ordulardan gönderilen istatistikleri birleştirerek, sonuçlarını incelemek ve gerekli işlemlerin yapılması için ilgili makama tebligatta bulunmak ve uygulamasını takip etmek,
6. Hayvanatın tedarik ve satın alınması, teçhizat ile mutabiyelerinin (başlık, torba, kova, köstek, kaşağı, gebre, fırça ve tarak gibi hayvanı tımar etmekte kullanılan malzemelerin) düzenlenmesi ve ikmalî ile işlemlerinin sağlanması konularında ilgili daire ve makamlarla koordine bulunmak ve bu hususların teminine çalışmak,
7. Müttefik ordularındaki (Almanya gibi) veterinerlik hizmetlerinin uygulanışını ve bulaşıcı hastalıklarla yapılan mücadeleyi, serum tesislerini, mezbahaları, veterinerlik okullarını ve veterinerlikle ilgili cerrahi aletler ve malzemeler üreten fabrikaları yerinde görmek amacıyla heyetler göndermek şeklinde özetleyebiliriz (3). Tüm bu maddelere bakıldığında ilgili dairenin yoğun bir faaliyette bulunduğu anlaşılmaktadır.

Veteriner Hekimlerin Temin Yolları

Literatürde Osmanlı Devleti'nde veteriner hekimliği eğitimi çok çeşitli tarihlere dayandırılrsa da ortak nokta Godlewsky adlı Prusyalı bir veteriner tarafından başlatılmış olmasıdır. Türk veteriner hekimliğinin öğretim başlangıcı askerî veteriner hekimlik öğretiminin başlangıcıydı ve Nihal Erk bu tarihi başlangıcın 1842 olduğunu tespit etmişti (6, 7). Türk yenileşmesinde her konuda olduğu gibi ordunun ihtiyacı amacıyla başlatılan bu öğretim faaliyeti 1849 yılında Harp Okulu bünyesine alınmış ve mezun olan askerî veteriner hekimler çeşitli yerlere tayin edilmiştir (8, 9). 1870'li yıllarda sivil veteriner hekimliği de Harp Okulu bünyesinde öğretime başlamıştır (10). Ancak az sayıda alınan sivil öğrencilerin eğitimi de kesintili olarak yürümüştür (11). Mülki veteriner hekim yetiştirmek amacıyla ilk sivil baytarlık mektebi İstanbul'da Mehmed Ali Bey'in çabalarıyla 1889'da kurulmuştur. (12). Askerî ve mülkî veteriner hekimler aldıkları öğretim sonrası hizmet vermekteydi.

18 Eylül 1893 tarihli "Mülkiye Baytarları Nizamnamesi"nin 9'uncu maddesi gereği Mülkiye Baytar Mektebi'nden mezun olanlar askerî hizmetten muaf tutulmaktaydı. Yalnız 10 yıl Osmanlı Devleti'nin atayacağı yerde zorunlu hizmet görevi vardı. Bunu kabul etmeyen mülki veteriner hekimler, hem eğitim gördükleri mektebe bir miktar ücret (her sene eğitimi için 25'er lira ve diploma ile imtihan harcı için 10 lira) hem de bedelli askerlik ücreti (50 Osmanlı altını) ödemek zorundaydı (13). Ancak Osmanlı Devleti'nin yıllar süren savaşlarla mücadelesi bu anlayışı da değiştirmiştir.

2 Ağustos 1914 tarihinde genel seferberlik emrinin alınmasıyla birlikte, Umûr-ı Baytariye Dairesi, seferi kadrolar nizamnamesi gereğince, kolordulara daha önce gönderilen cetveller üzerinden sivil ve ihtiyat (yedek) veteriner hekim subayları silahaltına davet etmek suretiyle başlangıçta kadrolarını tamamlamıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nda yeni cephelerin açılması ve yeni birliklerin oluşturulmasıyla birlikte ordunun veteriner hekim ihtiyacı hat safhaya ulaşmıştır (14).

24 Ağustos 1914 tarihli "*Seferberlikte Orduya Alınan Mükellef Sivil Memurin-i Baytariye İle Muavin-i Baytar Mektebi Mezunini Hakkında Kanun-ı Muvakkat*" başlıklı geçici Kanun'da, istihdam fazlası olan sivil veterinerlerin Osmanlı Devleti'nin genel hayvan sağlığını korumak amacıyla orduya alınmayacağı belirtilmesine rağmen (15), 15 Şubat 1917 tarihinde yayımlanan ve geçici Kanun'u mülga eden "*Seferberlikte Orduya Alınan Mükellef Sivil Memurin-i Baytariye İle Muavin-i Baytar Mektebi Mezunini Hakkında Kanun*"la bu hükmün ortadan kaldırıldığı görülmektedir (16).

1914 yılında veteriner hekim sayısı, Askeri Baytar Mektebi öğretmenleri, veterinerlik tesisleri ve dairelerdeki veteriner hekimler de dâhil olmak üzere 328 kişi olduğu anlaşılmaktadır (14, 17). Bu mevcut Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki teşkilata yetebilse de genel seferberliğin ilanı ile birlikte veteriner hekim ihtiyacını karşılamak ve yaşanan güçlükleri önleyebilmek amacıyla bazı tedbirler alınmaya, aşağıda belirtilen kaynaklardan ordunun ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Veterinerlik hizmetlerindeki ihtiyacı karşılamak amacıyla orduda istihdam edilen ilave gruplar şunlardır:

Emekli Veteriner Hekim Subaylar: Mevcudu 80 olan emekli veteriner hekim subaylardan, orduda hizmet vermeye uygun olan 54'ü orduya davet edilmiştir.

Mükellef Veteriner Hekimler ve Sivil Muavin (Yardımcı) Veteriner Hekimler: 275 mevcudu olan mülkiye veteriner hekimlerinden 256'sı ve Ziraat Bakanlığına bağlı Muavin-i Baytar Mektebinde iki yıllık sınırlı bir program dâhilinde öğrenim görüp vilayet veteriner müfettişleri emri altında hastalıklarla mücadele etmekle

görevli muavin veterinerlerden de 132'si orduda istihdam edilmişlerdir. Mülkiye Baytar Mektebinden mezun veteriner hekimler Kıdemsiz Yüzbaşı, Muavin-i Baytar Mektebinden mezun olanlar ise Mülazımısani (Teğmen) rütbe ve yetkisine sahip oldukları bilinmektedir.

Askerî ve Mülkiye Baytar Mektebi Öğrencileri: Hayvan sayısının ve hastalıkların çoğalmas ve günden güne genişleyen veterinerlik teşkilatına mevcut veteriner hekimlerin yetişememesi sebebiyle, Askerî Baytar Mektebi öğrencilerinden 60 kişi, Mülkiye Baytar Mektebi öğrencilerinden 75 kişi ve Muavin-i Baytar Mektebinden 57 öğrenci, Askerî Baytar Mektebinde verilen bir aylık eğitim sonrası veteriner hekimlerin nezaretinde istihdam edilmek üzere kıtalara gönderilmişlerdir.

İzinnameleli Dişçiler: Tüm veterinerlik kaynaklarından orduya alımlar olmasına karşın, ordu ihtiyacının karşılanamaması üzerine, 18 Eylül 1915 tarihinde çıkarılan bir kararname ile izinnameleli dişçiler 2,5 aylık bir eğitime tabi tutulmuş ve 40 dişçi Sıhhiye Veteriner Başçavuşu ünvanıyla orduda istihdam edilmiştir (14).

Veteriner Namzedleri (Adayları): 18 Mart 1916 tarihli İhtiyat Zabiti Namzedleri Talimnamesinin 26'ncı maddesi değiştirilerek, silahsız olan 308 kişi Piyade Zabıt Namzedleri Talimgahında bir aylık talim ve terbiye sonrası Baytar Namzedleri Mektebinde üç aylık mesleki eğitim görerek veteriner namzedi sıfatıyla tayin edilmişlerdir.

Müttefiklerden Alınan Yabancı Veteriner Hekimler: Yapılan uzun yazışmalar sonrası Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya'dan 20, Avusturya ve Macaristan İmparatorluğu'ndan ise 12 veteriner hekim Osmanlı ordusunda görev almıştır (18).

Tablo 1: Osmanlı Ordusunda Hizmet Eden Veteriner Hekimler (subaylar/üst subaylar dâhil) ve Diğer Veterinerlikle İlgili Personelin Miktarları (18)

Veteriner Hekim/Diğer Personel	Miktarı
Muvazzaf Üstsubay ve Veteriner Hekimler	328
Birinci Sınıf İhtiyat Üstsubay ve Veteriner Hekimler	54
İkinci Sınıf İhtiyat Veteriner Hekimler	256
İkinci Sınıf İhtiyat Muavin Veterinerler	132
Veteriner Mektepleri Öğrencileri	192
Veteriner Namzedleri	308
Sıhhiye Veteriner Başçavuş (Dişçiler)	40
Nalbantbaşılar	75
Toplam	1.385

Ancak büyük yıkımlara sebep olan Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli sebeplerden vefat eden personel de bulunmaktaydı.

Tablo 2: Birinci Dünya Savaşı'nda Çeşitli Sebeplerden Vefat Eden Veteriner Hekim ve Veterinerlikle İlgili Diğer Personelin Miktarı (18)

Rütbe/Ünvan	Miktarı
Miralay (Albay)	1
Kaymakam (Yarbay)	6
Binbaşı	13
Kolağası	2
Kıdemli ve Kıdemsiz Yüzbaşı	14
Mükellef Yüzbaşı	22

Mülazımievvel (Üsteğmen)	4
Mülazımısani (Teğmen)	4
Zabit (subay) vekili	6
Veteriner Namzedi	2
Nalbantbaşı	5
Toplam	79

Birinci Dünya Savaşı'nda Veteriner Hekimlerin Önemi

Çalışmanın giriş bölümünde de belirtildiği gibi gerek iaşe gerekse nakliyat ve haberleşme ile süvari harekâtı açısından Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda yoğun bir şekilde hayvanlardan istifade etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla ordunun eli ayağı olan hayvanların sağlığı da bir o kadar önem arz etmiştir. Ancak veteriner hekimlerin ve hayvan sağlığıyla ilgili diğer personelin temininde yetersiz kalındığı görülebilmektedir. Barınma sorunları, beslenme yetersizlikleri, salgın hastalıklar gibi hayvan sağlığını olumsuz etkileyen faktörler de geri hizmeti sekteye uğratan en büyük sorunlar arasında olmuştur. Hayvan hastanesi, bakteriyolojihane, nal ve mih imalâthanesi, ecza deposu ve hayvan depoları ile hayvan sağlığını koruyan ya da korunmasına yardımcı olan müesseselerle de hizmet verilmekteydi. Ancak bu faaliyetin tamamında baş aktör veteriner hekimlerdi.

Seferberlikten önce Osmanlı ordusunda Harbiye Nezaretine bağlı bir daire ile bu daireye bağlı üç şubede (Fen, Teçhizat, Süvari Şubeleri) birer veteriner hekim bulunmaktaydı. Kolordulardan taburlara kadar değişik kademelerde de hizmetin durumuna göre veteriner hekim görevlendirilmiştir (17). Osmanlı Devleti'nin muharebe ettiği cepheler genişledikçe, personel yetersizliği başta olmak üzere hayvan sağlığını etkileyen kimi olumsuzluklar daha da artmıştı. Örneğin Çanakkale Muharebelerinin başlamasıyla birlikte başlangıçta 5'inci Ordu bölgesinde iki hayvan hastanesi teşkil edilmiştir. Ancak personel yetersizliği ve gerekli alet, edevat ve ilaçları gönderilmediğinden 5'inci Orduda hayvan zayıyatı fazla olmuştur (17). Hayvanların sağlığına ilişkin olumsuzluklar yazışmalara da yansımıştır. Mevcut hayvanların çoğunun pek zayıf olduğu, yaralı ve tedavi edilemeyen çok hayvanın olduğu belirtilmektedir (19).

Bazı cephelerde (3'üncü Ordu Cephesi gibi) halkın hayvanlarında ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklarla mücadelede Bakanlığa (Ticaret ve Ziraat) bağlı sivil veterinerler yeterli olamamıştır ve asker veteriner hekimlerince hastalıklar önlenmeye ve hayvanların telef olması engellenmeye çalışılmıştır (20, 21). Ancak savaş boyunca veteriner hekim ihtiyacının karşılanmasında yetersiz kalınmıştır (22). Kış mevsiminde yeterli ölçüde yem temin etmekte güçlükler çekilmiş, hayvan hastaneleri genellikle güçten düşmüş hayvanlarla dolmuştur (23). Hatta bazı süvari depolarında bulunan hayvanların % 75'i tedaviye ihtiyaç duymuş ve bu çerçevede veteriner hekim talep edilmiştir (24).

Savaş boyunca Osmanlı Devleti'nde hizmette bulunan ve Türk askeri veterinerliğine büyük katkıları olan Alman Veteriner Hekimi Dr.Thieme de, şartların uygunsuzluğuna rağmen Türk veteriner hekimlerinin gereken her şeyi yaptığına ve Birinci Dünya Savaşı'ndan yüz akiyla çıktığına değinmektedir (25). Veteriner hekimlerin vebayı bakari başta olmak üzere ruam, uyuz vb. hastalıklar/salgın hastalıklarla yaptıkları mücadele ve yürüttükleri faaliyet, her bir hastalık için ayrı bir araştırma konusu olacak kapsama ve öneme sahiptir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin art arda verdiği savaşların peşinden Birinci Dünya Savaşı'na girmesi imkânsızlıkları da beraberinde getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na girerken ilan edilen seferberlik sonrası veteriner hekim ve hayvan sağlığıyla ilgili diğer personel kadroları tamamlanmaya çalışılsa da yetersiz kalınmıştır. Savaş boyunca yeni cephelerin açılmasıyla birlikte yetişmiş insan gücü ihtiyacı veteriner hekimlik alanında da kendisini göstermiştir. İzinmeli dışçiler ve öğrencilerden bile hayvan sağlığı için yararlanmaya çalışmak ihtiyacın ne denli büyük olduğunun kanıtıdır. Döneminde yetişmiş insan gücüne ne kadar ihtiyaç duyulduğu, veteriner hekimliği özelinde de kendisini hissettirmiştir.

Bu bilgiler ışığında hayvan sağlığı, dolayısıyla veteriner hekimlerin ve hayvan sağlığıyla ilgili diğer personelin ne kadar kıymetli olduğu çok rahat bir şekilde görülebilmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda hayvan sağlığının

bozuk olması muharebeyi doğrudan etkileyen bir konu olmuştur ve harekâtı da olumsuz etkilemiştir. Bu anlamda, cephe gerisinde gerek iklim, gerek imkânsızlıklar ve gerekse de hastalıklara karşı yapılan mücadele, cephenin ileri hattındaki ateş sahası kadar önemli olmuştur. Osmanlı coğrafyasındaki askerî teşkilatın büyüklüğü, yapılan harekât ve nakliyatın tek aracının hayvan olması ve bulaşıcı hayvan hastalıklarının yaygınlığı düşünüldüğünde, az sayıdaki veteriner hekimin Birinci Dünya Savaşı boyunca görevini layıkıyla yapmaya çalıştığını belirtmekte fayda vardır.

Veteriner hekimlerin önemi, Birinci Dünya Savaşı boyunca hayvan hastalıklarına karşı yapılan mücadeleye ilişkin çalışmalar arttıkça daha iyi anlaşılacaktır. Gerek iklim koşulları ve gerekse hayvanın iâşe ve iskânında karşılaşılan güçlükler veteriner hekimlerin işini daha da zorlaştıran etkenler arasındadır. Nitekim bu durum, hayvan zayıflığının da artmasına sebep olmuştur.

Askerî tarih yazımında ayrı bir kısım olarak değerlendirilen hayvan sağlığının, muharebeye etkisini ele alan çalışmalara ihtiyaç duyulduğu aşikârdır. Ağırlıklı olarak harekâtı merkeze alan harp tarihi çalışmalarının, insan ve hayvan sağlığının harekâta olan etkisini de değerlendirmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde harp tarihinin nesnel sonuçlar ortaya koyması ve çok daha bilimsel bir zemine oturması beklenebilir. Birinci Dünya Savaşı özelinde konuyla ilgili belge sayısı düşünüldüğünde, bu çekirdek çalışmanın denizde bir damla olduğunu da ifade etmek gerekmektedir.

Kaynaklar

1. Güvenbaş, M. İkinci Şeria Muharebesi'nde 8'inci Kolordu Baştabipliğinin Vermiş Olduğu Sağlık Hizmetlerinin Düşündürdükleri. *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2020; 32: 1-30. [doi: 10.46953/askeritarih.773116]
2. Fidan N. Keskin A. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Tarihi (1916-1998). 1999, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara. 1-4.
3. MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH), Klasör (Kls.): 2280, Dosya (D): 184, Fihrist (F): 1
4. Beş Senelik Umûr-ı Baytariye Programı (Tarihçe-i Baytariye ve Ma'lûmat-ı Umûmiye). Öğüd Matbaası, Ankara, s.12.
5. Büyük Harbin Baytarî Tarihinin Methal-Merkez Cildinin Netayici İlmiye Faslı. 1931, Askerî Matbaa, İstanbul, s. 14.
6. Erk, N. Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretiminin Başlangıcı ve Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar Üzerinde Yeni Araştırmalar, Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi, 1959; 6 (1-2): 80-85.
7. Dinçer, F. Türkiye'de Askerî Veteriner Hekimlik Tarihi Üzerinde Araştırmalar, I. Bölüm, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 1979, 26 (03.04): 1-13.
8. Bekman, M. Veteriner Tarihi. 1940, Ankara Basım ve Cildevi, Ankara. s. 115.
9. Tüzdil, A.N. Türkiye'de Veteriner Fakültesinin Tarihi ve Laboratuvar Hayatının Başlangıcı, 1955, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara. s. 5.
10. Melikoğlu Gölcü, B., Özgür, A. Osmanlı Devleti'nde Sivil Veteriner Hekimliğine Yönelik İlk Mevzuat Düzenlemeleri. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 2015, 62: 7-12.
11. Özlü, Z. 19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Veterinerlik Mesleği İle İlgili Bir Değerlendirme. *Belleten*, 2012, 275: 239-260.
12. Birinci, A. Baytar Miralayı Muallim Mehmet Ali Bey. *Türk Yurdu*, 2018, 107(365): 65-74.
13. Mülkiye Baytarları Nizamnamesi (18 Eylül 1893). *Düstur*, I. Tertip, 6.Cilt, s. 1428.
14. MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH), Klasör (Kls.): 2280, Dosya (D): 184, Fihrist (F): 1-1.
15. Seferberlikte Orduya Alınan Mükellef Sivil Memurin-i Baytariye İle Muavin-i Baytar Mektebi Mezunini Hakkında Kanun-ı Muvakkat. *Düstur*, II. Tertip, 6. Cilt, s. 1035.

16. Seferberlikte Orduya Alınan Mükellef Sivil Memurin-i Baytariye İle Muavin-i Baytar Mektebi Mezunini Hakkında Kanun. Düstur, II. Tertip, 9. Cilt, s. 158.
17. Atakan, R. vd. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik X'uncu Cilt. 1985, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, s. 148-150, 303.
18. MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH), Klasör (Kls.): 2280, Dosya (D): 184, Fihrist (F): 1-2.
19. Kır, N., Altınbilek, H. Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı Cilt II Birinci Kitap. 1993, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s. 881.
20. Demireğen, Ö., Keskin, A., İlhan, F. Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri. 2011, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 85.
21. MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH), Klasör (Kls.): 3006, Dosya (D): 11, Fihrist (F): 1-7.
22. Güleç, F. Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C 2, 2'nci Kısım Kafkas Cephesi, 2'nci Ordu Harekâtı 1916-1918, 1978, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s. 327.
23. Guze, F. Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler, çev.: Yb. Hakkı Akoğuz, Yay. Haz. Alev Keskin, 2007, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, s.86.
24. MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH), Klasör (Kls.): 3004, Dosya (D): 4, Fihrist (F): 3-1.
25. Dinçer, F. Türkiye'de Askerî Veteriner Hekimlik Tarihi Üzerinde Araştırmalar II. Bölüm. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 1980, 27 (1-2): 246-272.